

Ніна Головченко,
канд. пед. наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
Інститут педагогіки НАПН України,
(м. Київ, Україна)

РОЛЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ФОРМУВАННІ ТОЛЕРАНТНОГО СУСПІЛЬСТВА

Інклюзивне навчання як «система освітніх послуг, що забезпечує реалізацію права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, а також їх соціалізацію та інтеграцію в суспільство» [5], запроваджується в Україні від 2010 року. Інклюзивна освіта базується на принципі забезпечення права дитини з інвалідністю на освіту та права навчатися за місцем проживання в умовах закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО). Відповідно до Закону України «Про освіту» ЗЗСО мають адаптувати шкільні приміщення, програми, плани, методи і прийоми навчання до індивідуальних запитів дітей з особливими освітніми потребами, підготувати педагогічні кадри. І виховати толерантне середовище – спільноту учнів і їхніх батьків, учителів, учнів з особливими освітніми потребами та їхніх батьків, громадськість у цілому. Бо, як твердять науковці, «взаємодія зі здоровими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами» [3, с. 48].

Проте у процесі запровадження інклюзивної освіти виникає багато проблем. І не лише з архітектурною недоступністю шкільних приміщень, а й із невідповідністю вчителів, яким бракує навичок організації навчального процесу як «гнучкої, індивідуалізованої системи навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи» [3, с. 47]. Водночас бракує просвітницької роботи з «формування відповідної громадської думки стосовно інклюзії не лише як до освітньої практики, а як світоглядної концепції демократичного суспільства, в якому кожна людина (незалежно від її відмінностей) має однакові права і можливості реалізації» [3, с. 77–78]. Адже належний результат освітня реформа нової

української школи щодо інклюзії отримає лише за умови «максимальної підтримки всіх учасників цього процесу та спеціального супроводу дітей з особливими потребами... Стихійний, нерациональний, а тому – малоефективний підхід, не дає повною мірою використати можливості інклюзивного навчання» [3, с. 71].

Просвітницьку і виховну функції щодо формування атмосфери толерантності в українському суспільстві може виконувати й сучасна українська інклюзивна література, яка в останні роки збагатилася творами, що піднімають завісу над проблемами однієї з найбільш маргіналізованих соціальних груп – людей (дітей) з інвалідністю. Інклюзивна література, що «орієнтована на формування позитивного сприйняття інвалідності та особистої різноманітності» [4, с. 30], – це книги «140 децибелів тиші» (2014) А. Бачинського, «Метелики у крижаних панцирах» (2015) О. Радущинської, «Марта з вулиці Святого Миколая» (2015) Д. Матіяш, «Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама» (2019) О. Драчковської, збірка інклюзивних оповідань «Terra інклюзія 2019» та ін. 2016 року в Україні започатковано спільноту INCLUSIVE Books, яка, згідно з європейськими аналогами, акумулює новітні україномовні інклюзивні видання на спеціальному сайті. На початку 2020 р. науковці О. Деркачова і С. Ушневич презентували підручник «Література та інклюзія», який має допомогти учителям та студентам педагогічних вишів опанувати світ дитини з інвалідністю крізь призму художнього тексту [2]. Отож, в Україні формується когорта авторів, які оприявнюють болісну тему соціалізації людей з інвалідністю, а також розпочинається процес наукового осмислення і художньої якості текстів на тему інклюзії, і методики вивчення їх.

В інклюзивному дискурсі достатньо виразно звучить повість А. Бачинського «140 децибелів тиші», у якій розповідається історія хлопчика Сергія Петрини, безхмарне дитинство якого обірвала автомобільна аварія. Окрім сирітства, тотальної самотності (далекі родичі не взялися за опіку дитини), Сергій набув інвалідності, бо втратив слух, змогу говорити, грати на

фортепіано. Після довготривалого лікування був направлений в інтернат для глухих дітей, де довго приходив до тями, звикав до нових обставин життя.

А. Бачинський розповідає про світ нечуючих людей, у який раптом утрапив Сергій: про звичаї інтернату, куди батьки привозять дітей із порушеннями слуху на навчання (*«Найважче було з першачками... «Біднятка... Ні садочка тобі, ні друзів у дворі, бо які друзі, коли ні покричати, ні навіть поговорити нормально ти не вмієш... Нелегко їм буде звикнути до життя в інтернаті, де немає мами, яка приголубить і пожаліє»*). Бувало, щоправда, в її практиці й таке, що самі батьки часом не витримували розлуки і забирали дітей додому. Віддавали до звичайних шкіл, а там — байдужість учителів, жорстокість однолітків, небажання зрозуміти... І потрібні були надлюдські зусилля мамів-татів, щоб пережити все те, й таки допомогти своїм найдорожчим здобути освіту, сяк-так стати на ноги в цьому суспільстві, не годному прийняти тих, хто хоч на дрібку відрізняється від середньостатистичної «норми»... [1, с. 105–106]); про дактильну (пальцеву) абетку і жестову мову, яку вивчають діти з порушеннями слуху і якою з ними спілкуються вчителі; про вчителів, що виявляють педагогічний такт щодо дітей з інвалідністю; про непрості міжособистісні стосунки між дітьми.

Сюжет повісті вибудований динамічно, у жанрі екшену. Ідилічну експозицію (про комічно-нездійсненне бажання хлопчика, що народився в сім'ї музикантів, стати каратистом чи футболістом) розриває зав'язка – трагічний епізод з аварією. Далі нанизуються стрімкі перипетії про пізнання неоднозначного світу глухих людей, тьмяні кольори якого пронизуються світлом любові двох осиротілих дітей (Сергій відчув у дівчинці Яринці душу своєї загиблої сестрички Іринки). І завершується історія пригод Сергія порятунком Яринки, відновленням здатності любити людей, грати на фортепіано, чути і, за прогнозами лікарів, згодом навіть говорити.

Тема світу іншої – глухої – дитини розкрита реалістично, натуралістично, часом на межі «чорухи». Проте метою автора є не шокування читача, а змалювання традиційно закритої теми – теми людей з інвалідністю загалом,

теми нечуючих людей зокрема. У тексті наголошується на байдужості людей («...Ніби відкуповуються грошима, щоб ті каліки швидше пройшли і не псували своїм видом гармонію навколишнього світу...» [1, с. 77]), на безпорадності держави («Кидають їм, мов подачку, ту пенсію нещасну — і живи собі як знаєш» [1, с. 97]). «Розподілять по інтернатах для неповносправних. З часом хтось не витримає, знову втече й пристане до... банди. Або створить власну, послуговуючись досвідом, здобутим у Глухаря. А тих, хто залишиться в інтернаті, через кілька років примусово виставлять за двері, залишивши наодинці з байдужим світом. Одному із сотні пощастить, якщо вдасться поступити вчитися на зубного техніка чи й навіть педагога. Хтось стане хорошим муляром-штукатуром, столяром чи монтажником і непогано зароблятиме на ремонтах квартир. Когось за державною квотою візьмуть на якусь некваліфіковану роботу. А всі інші знову підуть жебрати і співатися під парканом від розпачу і безнадії...» [1, с. 127–128]), на злочинних схемах експлуатації людей з інвалідністю угрупованнями, що примушують їх просити милостиню чи займатися крадіжками, на хабарництві й байдужості поліції та опікунських рад, які нерідко співпрацюють із кримінальними організаціями.

Повість А. Бачинського є повноцінним художнім текстом, що приваблює не лише карколомним сюжетом, а й достатньо виписаними характерами головних персонажів, які активно діють, мають не лише портретну чи мовленнєву характеристику, а й означені промовистими деталями (наприклад, директор школи-інтернату постійно палить – очевидно, що його роботу складно назвати легкою). Текст насичений позасюжетними елементами – мареннями і снами, що теж мають свій розвиток та увиразнюють стани душі осиротілого хлопчика. Натуралістично-імпресіоністичні відчуття головного героя підсилюють антитезу двох світів, між якими балансує Сергій Петрина: світ злиднів, вокзального життя, злочинців, п'яниць і бездомних / безіменних псів постає брудним і смердючим. А світ добра наповнений світлом, музикою і... домашньою таксою Альфою.

З особливим теплом зображує автор учителів з інтернату, які опікуються дітьми з інвалідністю, а також професора зі Львова: вони небайдужі, фахові, терплячі, жертівні, з любов'ю опікуються дітьми з порушеннями слуху, відвойовуючи їх у лихої долі та лихих людей (*«Рятуючи одну дитину, ти рятуєш цілий всесвіт!»*[1, с. 128]). А. Бачинський створює позитивний образ Учителя, який прагне допомогти дитині, навчити, відновити її довіру до людей і світу, сформувати відчуття захищеності, наскільки це можливо в такому непростому світі. Власне, дає читачеві модель поведінки в подібних ситуаціях.

Таким чином, сучасна українська література є своєрідним джерелом формування світоглядної концепції демократичного суспільства, у якому кожна людина, попри інвалідність чи інші вияви інакшості в порівнянні з типовим, має однакові права і можливості реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бачинський А. 140 децибелів тиші : повість. Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. 128 с.
2. Деркачова О., Ушневич С. Література та інклюзія. Брустурів : Дискурсус, 2020. 286 с.
3. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. «Інклюзивна освіта : від основ до практики». К. : ТОВ «АТОПОЛЬ», 2016. 152 с. <https://bit.ly/38609cm>
4. Осмолівська О. А. Формування видавничого напрямку української інклюзивної літератури як новітнього тренду розвитку видавничої справи // Інтегровані комунікації, 2017, №4, с. 27–32. URL: <http://eprints.rclis.org/39128/1/Osm.pdf>
5. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2053-19>